

Küreselleşme, Kriz ve IMF*

Yusuf Bayraktutan**

Giriş

XX. yüzyıla, birey ve onun özgür etkinliğini esas alan üretim tarzını küreselleştirmeye çalışan Büyük Britanya'nın egemenliğinde girilmiş, 1929'da ki Büyük Bunalımı izleyen korumacılık dönemi sonrasında başlayan ve halen devam etmekte olan ABD'nin belirleyiciliğinde, kurumsal yapısını GATT-Bretton Woods sisteminin oluşturduğu küresel serbest ticaret evresine geçilmiştir. 1970'lerde petrol şokları, stagflasyon tartışmaları Keynezyen iktisadın ve Bretton Woods sisteminin çöküşü; 1980'lerde dış borç krizi ve uluslararası ekonomik düzenin yeniden şekillenışı gündemi oluşturmuş; XXI. yüzyıla Asya krizine rağmen bloklaşma-küreselleşme trendi ile girilmiştir.

1990'larda küreselleşme ve kriz en sık duyulan kavramlar, Uluslararası Para Fonu (IMF) ise, bu kavramlar ekseninde yürütülen yoğun tartışmaların odağındaki kurum oldu. Asya krizi, bir yandan küreselleşmeye ilişkin yaygın beklentileri sarsarken, öte yandan IMF'in uluslararası sistemdeki rolünü ve işlevselliğini tartışmalı hale getirdi.

Bu çalışmada, önce küreselleşme ve kriz kavramları ile dünya ekonomisinin bu kavramlar açısından görünümünü özetleyecek ve sonra, özellikle Asya krizi dolayısıyla, IMF'le ilgili değerlendirmeleri ortaya koyacağız.

** Yr. Doç. Dr., Kocaeli Üniv. İİBF. Öğretim Üyesi.

I. Küreselleşme: Kavram ve Global Trend

Son on yılın ekonomi literatürü ve medya gündemini en çok işgal eden uluslar arası ekonomi konularından biri olmakla birlikte küreselleşme, interdisipliner bir karakter arz eder¹.

Yeni yatırım araçlarının yaratılması, bunların etkinliğini artıran/yaygınlaştıran haberleşme ve iletişim teknolojisinin çok hızlı gelişimi, mal, hizmet, faktör ve özellikle sermaye dolaşımının serbestleşmesi, küreselleşmeyi gündeme yerleştirdi. Bu gelişmelerle birlikte ve salt ekonomik perspektifle bakıldığında, yaygınlaşan uluslararasılaşmanın iki-yönlü/doğrusal değil, çok-yönlü/küresel ve karmaşık bir boyut kazandığı görülür.

Uluslararası ekonomik bütünleşme teorisi çerçevesinde küreselleşme, coğrafi açıdan bütünleşmenin en üst aşamasıdır² ve uluslararası mal ve faktör hareketliliğinin dünya ölçeğinde, engellenmeksizin gerçekleşebilmesini anlatır. Bu niteliği ile kavram, teorik temellerini klasik liberal iktisatçıların serbest ticaret düşüncesinde bulur.

Sermayenin uluslararasılaşması bağlamında küreselleşme yeni bir olgu değildir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere'nin serbest mübadeleyi yerleştirme çabalarını görüyoruz (Sönmez, 1998, s. 34). Sermayenin global dolaşımının hemen hemen serbest olduğu 1870-1915 döneminde, uluslararası yatırımlarda gerçekleşen üretim,

dünya toplam üretiminin % 9'una ulaşmıştı (Yıldızoğlu, 1996, s. 15). Halbuki küreselleşmenin hız kazandığı 1990'ların başında bu oran, ancak % 8.5 olabildi.

1929 krizinden II. Dünya Savaşı sonuna uzanan tarihsel kesitte egemen yaklaşım, serbest piyasa aktörlerini, ulusal ve uluslararası düzeyde devlet gölgesinde bırakan korumacılıktır.

Serbest ticareti temel ilke edinen GATT-Bretton Woods sisteminin oluştuğu II. Dünya Savaşı sonrası dönemde dünya ticaretinde çok önemli artışlar kaydedilmiştir (Bayraktutan, 1998, 2). Dünya Bankası tarafından, yüzyılı aşkın süredir "küreselleşmenin itici gücü" olarak gösterilen mal ve hizmet ticareti, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren dünyada ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde, üretim artışından daha yüksek oranlarda artmış (WB, 1999a, 5, 51) ve 1998'de 13 trilyon \$'ı aşmıştır (WB, 1999b, 1).

1990'larda dünya ekonomisini etkileyen iki önemli trend söz konusuydu: Uruguay round sonrası Dünya Ticaret Örgütü'nü (WTO) oluşturan, 1999'da "millenium round"u gerçekleştiren GATT sisteminin dayandığı küreselleşme ve Avrupa, Kuzey Amerika ve Güneydoğu Asya'daki bütünleşme gayretlerinin yansıttığı bölgeselleşme. Bu trendlerden hangisinin egemen olacağı tartışmalarına 19-97'de Asya krizinin gölgesi düştü.

II. Kriz

1. Kavram

Kriz, bir ekonominin temel dengelerinde ortaya çıkan sürdürülemez yapılanmanın "onarımı" için kendiliğinden oluşan dalgalanmadır. Krizler, daha düşük milli gelir düzeyinde dengeye ulaşım sürecinde sürdürülemez yapılanmayı sürdürülebilir hale getirir (Karluk vd, 1999, s. 279). Bu süreçte ulusal refah düşer, işsizlik artar. Ani ortaya çıkışlarına karşın krizlerin etkileri uzunca bir süre devam edebilir.

2. Serbest Piyasa Mekanizmasında Kırılmalar ya da Krizlerin Kısa Tarihi

Sanayi devrimi sonrasında, uluslararası işbölümü ve uzmanlaşma, sermayenin uluslar-

arasılaşması eşliğinde gelişmiş, Londra ve daha sonra Paris, önemli finans merkezleri olarak ortaya çıkmıştır. Sanayi devrimi dışında kalan ülkelerin dış borç stokunda yaşanan önemli artışlarla ilk dış borç krizi 1870'lerde ortaya çıkmıştır.

1923-1928 kesitinde sağlanan ekonomik genişleme 1929'daki büyük krizle noktalanmış; II. Dünya Savaşı'na kadar Keynezyen politikaları ekonomik genişleme yaşanırken yaygın korumacılık, dünya ticaretinde daralma-yol açmıştır.

1950'lere doğru küresel ekonomik güç olarak sivrilen ABD'nin Marshall Planı'nda bir koşul olan serbest ticareti geçerli kılma çabası, bu amaca dayalı GATT-Bretton Woods sisteminin oluşumu dikkat çekmektedir.

1950-1973 kesitinde dünya ticaret hacmi hızla genişlemiş ve gelir düzeyi yükselmiştir. Ancak 1970'ler, Bretton-Woods sisteminin çöküşü, petrol krizleri, büyümenin sınırları ve stagflasyon tartışmaları ile Keynezyen iktisadın yıkılışına sahne olmuş; 1980'ler, gelişmekte olan ülkelerin dış borç krizi yanında küreselleşme trendine zemin hazırlamıştır.

3. Asya Krizi

Dış borç krizi tartışmalarının yoğun olduğu 1980'lerin ardından 1990'lar, fiili ya da potansiyel krizlerle anılır oldu. 1994'te yüksek kâr beklentili önemli boyutta sıcak para girişinden kaynaklanan Meksika krizi, Latin Amerika ülkeleriyle yeni gelişen ülkeleri de etkilemiştir. Bu krizle belirginleşen, klasik liberalizasyon ve IMF'e yönelik güven bunalımı, Asya krizi ile ivme kazanmıştır.

1997 Temmuz'unda Tayland para birimi Baht'ın % 40 oranında devalüe edilmesi ile ateşlenen Asya krizi, bölge ülkelerinin yoğun bir ekonomik bütünleşme süreci içinde bulunmaları, özellikle dış ticaretlerindeki karşılıklı bağımlılık nedeniyle bölgenin tamamına yayılmış³, başta bölge ülkeleri olmak üzere küresel düzeyde depresyona yol açmıştır. Tayland, Malezya, Filipinler vd 19-98'de % 7 civarında negatif büyüme yaşamış, kriz, Latin Amerika, Rusya ve bu arada Türkiye'yi olumsuz etkilemişken ABD başta olmak üzere gelişmiş ülkelerin % 3 civarın-

da ki büyüme hızları ve borsalarında yükselen endeks değerleri krizin ikinci yüzü (E. Karakaş, Krizin İki Yüzü, *Finansal Forum*, 1998, s. 5) olarak dikkat çekmektedir.

Asya krizini doğuran ve geliştiren başlıca etmenler şunlardır: yatırımların verimli alanlara yönlendirilmesinde sorunlar, kısa vadeli borçlardaki artışlar, spekülasyon sermaye hareketleri, gerçekçi olmayan döviz kuru politikaları, finans sektöründe yapısal zayıflıklar (Özbek, 1999, s. 154-155), dışsal faktörler ve krizin akışkanlığı...

Krizin aşılması için IMF, tarihinin en geniş finansal destek programı çerçevesinde klasik reçetesini sunmuştur. Hazırlanan kurtarma paketinin temel vurguları, makro-ekonomik istikrar, finansal sistemin yeniden yapılandırılması, dış ticaret ve sermaye akımının daha da serbestleştirilmesi idi. Buna karşılık, P. Krugman'ın teorik desteği ile, Malezya'da uygulama alanı bulan korumacı eğilim, bir yandan "küreselleşme ideali"ne kuşku/kayı düşürmüştü, öte yandan rolü ve politikalarına yönelik itirazları artırarak IMF'i tartışmaların odağına yerleştirmiştir.

III. IMF: Global Serbest Ticaret İdealin-den "Kaplana Avcılığı"na

1. Kuruluş Amacı Bağlamında IMF

II. Dünya Savaşı sona ererken Büyük Bunalım (1929) sonrasında uluslararası ekonomik düzene hakim olan korumacılık, rekabetçi devalüasyonlar ve "komşuyu zarara sokma" politikaları yerine özünde serbestliğin yer alacağı yeni bir uluslararası ticaret, ödemeler ve para düzenine duyulan ihtiyaç, "Bretton-Woods ikizleri"nden biri⁴ olarak Uluslararası Para Fonu'nu (IMF) ortaya çıkardı⁵.

Kendisiyle özdeşleşen altın-dolar sistemi, ABD'nin emisyon kazançlarına yönelik tepkiler, Triffin dilemması (güven-likidite sorunu), dış dengeyi sağlama yükünü dış açık veren ülkeye yükleyen asimetrik yapısı ve katı sabit kur sistemi oluşunun karma etkisiyle çökünce IMF, 1970'lerden itibaren iki taraflı ve çok-yanlı gözetim fonksiyonlarını üstlenmesine rağmen, krizleri öngörememe ve

kota ağırlığı olan gelişmiş ülkelerin, özellikle ABD'nin güdümünde olma eleştirisinden kurtulamamıştır.

1980'lerden itibaren gündemden inmeyen uluslararası ödeme sorunları ve krizler karşısında IMF'in kredi dilimi/şartlılık politikası ve gözetleme fonksiyonuna yönelik kuşku Asya krizi ile birlikte zirveye ulaşmıştır.

2. Asya Krizi ve IMF

Asya krizi, IMF'in ilgi alanı ve uygulamaya geldiği programların özellikleri itibarıyla farklı bir çerçeve ortaya koymakta; başlıca farklılıklar, ülkelerin nitelikleri, sağlanan fonların büyüklüğü, kaynakları ve koşullarında gözlenmektedir (Arın, 1998, s. 18).

a. Ülkelerin niteliği: IMF, geleneksel olarak, devlet kaynaklı bütçe açıkları, ödemeler dengesi açıkları ve ödeme güçlükleri ile ilgilenmiş ve son zamanlarda faaliyetlerini, daha çok Afrika ve Latin Amerika'ya yönlendirmişti. Güneydoğu Asya ülkeleri, IMF'e faaliyet alanı olmak bakımından, çarpıcı zıtlıklar yansıtmaktadır. Örneğin Güney Kore'de temel sorun, devletin değil, özel sektörün mali kriziydi; önemli bir dış açık sorunu yoktu. Yüksek büyüme, düşük enflasyon ve işsizlik oranlarını başarılı performans örneği olarak sunan IMF, kriz ortaya çıkıncaya kadar bu ülkelerin ekonomi politikalarını destekliyordu.

b. Sağlanan parasal desteğin büyüklüğü: IMF, başka kuruluşlar ve G-7 ülkelerinin desteğini sağlayarak Ağustos 1997'de Tayland'a, batık mali kuruluşları kurtarmak üzere 17.2 milyar \$; Ekim 1997'de Endonezya'ya, döviz kurunu desteklemek ve bankaları yeniden yapılandırmak üzere 40 milyar \$; Aralık 1997'de G. Kore'ye, tarihin en büyük kurtarma planı çerçevesinde 57 milyar \$'lık paketler sundu (*The Economist*, Dec. 13, 1997; *Newsweek*, Dec. 29, 1997).

c. Parasal desteğin kaynakları: Kendi kaynaklarının kriz paketlerini finanse etmede yetersizliği nedeniyle IMF, Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası, G-7 ülkeleri ve

birtakım Avrupa ülkelerinin katkılarını sağlamıştır. Dünya Bankası'nın böyle bir koalisyonunda yer alışı, geleneksel fonksiyonu dikkate alındığında, ilginçtir. Uluslararası piyasalarda güven restorasyonu yoluyla krizdeki ekonomilerin, kendi başlarına borçlanabilme kabiliyeti kazanmalarını amaçlayan IMF, bu operasyonda koordinatör ve daha önemlisi, borçlanma koşullarını belirleyici olmuştur. Ancak, önemli katkı sağlayan IMF-dışı kaynakların, borçlanma koşulları konusunda IMF'i yönlendirmesi, çok da anlaşılabilir olmayacaktır. Nitekim, IMF heyetinin zaman zaman görüşmeleri keserek Amerikan yönetiminden görüş aldığı belirtilmekte ve IMF Başkanı'nın, Amerikan Kongresi'nde, krizin ne zaman sona ereceğine ilişkin kendisine yöneltilen soruyu, "bana değil, (ABD Hazine Bakanı) Mr. Rubin'e sorun!" şeklinde yanıtladığı bilinmektedir.

d. Kredi koşulları: Makroekonomik istikrar, mali sistemin yeniden yapılandırılması, dış ticaretin ve sermaye akımlarının serbestleştirilmesi gibi klasik koşullar yanında, ekonomik yaşamın ayrıntılarına kadar uzanan açıklanmış ve açıklanmamış çok sayıda koşul, IMF'i daha önce sahip olmadığı kadar nüfuzlu kılmış; ancak açıklanmayan koşullar ve müzakere yöntemi IMF'in şeffaflığını zedeleyerek eleştiri konusu olmuştur.⁶

Dahası, Tayland için, yabancıların yerli banka ve finans kuruluşlarını devralma olanağına kavuşturulması; G. Kore için, yabancıların hisse senedi ve tahvil alımındaki sınırlamaların kaldırılması ve hatta hangi şirkete ne kadar kredi verileceğinden genel sanayi politikasına ayrıntılı müdahaleye kadar varan koşullar eleştiri dozunun yükselmesine yol açmış; IMF koordinasyonunun, aslında kurtarma paketine kaynak sağlayan gelişmiş ülkeler sermayesinin Asya'da "kaplan avı" operasyonuna dönüştüğü ileri sürülmüştür.

IMF'in başlangıçta sıkı para ve maliye politikası içeren reçetesi, iktisadi daralmayı büsbütün artıracığı ve sosyal sorunları ağırlaştıracığı için Dünya Bankası tarafından bile eleştirilmiş, 1998 IMF-Dünya Bankası yıllık toplantıları sonrasında bu konuda geri ad-

ım atılmıştır (*Finansal Forum*, 1 Aralık 1998, s. 9).

IMF'in küresel ekonomi ve finans sistemindeki rolünün tatminkârlıktan uzak olduğunu öne süren uluslararası spekülâtör G. Soros (1998), "gerçekte, IMF de, yaşanan sorunun (Asya krizi, Y. B.) bir parçasıdır" demektedir.

Bir yıl süren karar sürecinin ardından IMF'e 18 milyar \$ tutarında bir kaynağın aktarılmasını kabul eden ABD Kongresi, desteğini, bu kuruluşta "gerçek reform" yapılması koşuluna bağlamıştır (*Finansal Forum*, 16 Ekim 1998, s. 14).

L. Thurow (1996, s. 151), IMF'de köklü reform ihtiyacını şöyle vurgulamaktadır: "Şu anki fonksiyonları gereklidir, ancak yerine geçecek bir kurum oluşturulacak olsa, bugünkü IMF'e benzemeyecektir."

IMF Birinci Başkan Yardımcısı S. Fischer (1999), "reform edilecek bir uluslararası finansal sistem içinde, krizle karşı karşıya olan ülkeler için, IMF'in son ödünç verme mercii rolü oynayabileceği" iddiasına, söz konusu rolün, ulusal merkez bankalarınca daha etkin oynanabileceği (Schwartz, 1999, s. 5), krizleri önleme amaçlı bu kurumun, uygulamada, ortaya çıktıktan sonra krizle başa çıkabilmek için yardıma yöneldiği (Boughton, 2000, s. 273) ve bunda da hızlı davranmadığı tezleri ile itiraz edilmektedir.

Nihayet Washington D.C.'de, yoğun protestoların gölgesinde gerçekleşen IMF-Dünya Bankası 2000 yılı bahar toplantıları sonrasında IMF'in, faaliyetlerini gözlemlemek üzere, Fon dışı uzmanlardan oluşan bir komitenin oluşturulması kararı alındığını görüyoruz (*Yeni Binyıl*, 12 Nisan 2000, s. 7).

Sonuç

1997 krizi sonrasında, Güneydoğu Asya merkezli korumacılık rüzgarı kaygılara yol açsa da, küreselleşme, sağlam teorik, teknik ve politik destekleriyle geçerli eğilim olmaya devam etmektedir.

Serbest ticaretin ya da bir ölçüde kontrollü serbest ticaretin dünya refahı maksimi-

zasyonunun temel koşullarından olduğu hala yaygın kabul görmektedir.

Patent sayılarının yansıttığı hızlı teknolojik gelişme, özellikle enformasyon teknolojilerinde yenilikler, ekonomik etkinliğin mekan bağıni adeta koparmakta; ulusal sınırları eritmektedir.

XXI. yüzyıla girerken AB, NAFTA ve APEC şeklinde üç kutupta bloklaşma, blok-içi serbest ticaretten bloklararası etkileşimle/iletişimle global serbest ticarete yönelme yönünde kararlı siyasi irade gözlenmekte; ampirik çalışmalar da bu nitelikte bir trendi teyid etmektedir.

Yarım yüzyılı aşkın bir süredir küresel serbest ticaret misyonunu yürüten, ancak başta IMF olmak üzere zamanla yıpranan kurum-sallaşmanın, uluslararası ekonomik ilişkiler düzenindeki aksamaları öngörme, hızla onarma ve gerektiğinde esneme kabiliyetiyle yeniden yapılanma ihtiyacı açıktır. Nitekim, IMF'in kendisinin kısmen de olsa bu ihtiyacın farkına vardığı görülmektedir.

NOTLAR

1. Siyaset Bilimi ve Sosyoloji literatüründe de küreselleşme olgusuna geniş yer verilmektedir.
2. Ekonomik bütünleşmeyi coğrafi unsurlarla değerlendiren çalışmalar için bkz. Bayraktutan, 1997.
3. Japonya ve Çin'in özel koşulları (cari işlemlerde fazlalık, yüksek tasarruf eğilimi, yüksek verimlilik vs) nedeniyle krizden etkilenme düzeyleri istisna oluşturmaktadır.
4. İkizlerden diğeri Dünya Bankası (IBRD)'dir. IBRD, Savaş'ta yıkılan ekonomilerin imarı yanında gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabalarına teknik ve finansal destek amacıyla kuruldu.
5. Bretton-Woods Konferansı, Keynes ve White Planları ve IMF ile ilgili detay için bkz. Güran, 1997, Karluk, 1995 ve TC Ziraat Bankası, *Para ve Finans Ansiklopedisi*.
6. J. Sachs ve başkaları ile IMF arasında bu konuda yaşanan söz düellosu için bkz. *Financial Times*, Dec. 11, 1997; Dec. 17, 1997.

KAYNAKLAR

- Arın, Tülay (1998). "Asya Krizinde IMF ne Yaptı?", *Ekonomik Forum*, TOBB Aylık Dergisi, Mart 1998, s:18-20.
- Bayraktutan, Yusuf (1997). *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme -Yerleşim Kuramı Yaklaşımıyla Bir Değerlendirme-* (Basılmamış Doktora Tezi). AÜ SBE, Erzurum.
- Bayraktutan, Yusuf (1998). "Qua Vadis Global Economy?" (Bildiri), ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi/II, Ankara, 9-12 Eylül 1998.
- Boughton, James M. (2000). "From Suez to Tequila: The IMF as Crisis Manager", *The Economic Journal*, 110 (January), 273-291.
- Fischer, Stanley (1999). "On the Need for an International Lender of Last Resort". Available at: <http://www.imf.org/external/np/speeches/1999/010-399.HTM>.
- Güran, Nevzat ve Aktürk, İsmail (1997). *Uluslararası İktisadi Kuruluşlar*. Anadolu Matbaacılık, İzmir.
- Karluk, Rıdvan (1995). *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar ve Entegrasyonlar*. Anadolu Ün. Basımevi, Eskişehir.
- Karluk, Rıdvan vd (1999). "Güneydoğu Asya ve Rusya Krizi Karşısında Türkiye". *O. Oğuz'a Armağan*, Marmara ün. Y., İstanbul.
- Kazgan, Gülten (1997). *Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen*, Altın Kitaplar, İstanbul.
- Özbek, Dilek (1999). *Uluslararası Para Sistemi*. İmaj Y., Ankara.
- Schwartz, Anna J. (1999). "Earmarks of a Lender of Last Resort", *Economic Directions*, Vol.10, No: 1.
- Soros, George (1998), "The Crisis of Global Capitalism", *Wall Street Journal*, Sep. 15, 1998.
- Sönmez, Sinan (1998). *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm*, İmge Y., Ankara.
- World Bank (1999a), *World Development Report 1999-2000*.
- World Bank (1999b), *World Bank Policy and Research Bulletin*, Vol.: 10, No: 4.
- Thurow, Lester C (1996). *Kapitalizmin Geleceği* (Çev.: M. Kıpüşoğlu), Koç-Unisys Y., İstanbul.
- Yıldızoğlu, Ergin (1996). *Globalleşme ve Kriz*, Alan Y., İstanbul.
- * 29-30 Nisan 2000'de Ankara'da yapılan Türkiye I. Liberal İktisatçılar Kongresi'nde sunulan tebliğ.